

duos priores libros, postremum duos alios continet. Secundum opusculum procul dubio ab Aquinate abjudicandum est, quemadmodum argumenta mox recitata perspicue conflat. Primum vero duos complectens priores libros S. Thomae tribuendum est, si quaedam libri secundi excipiuntur capita. Hoc testantur praecleara antiquitatis documenta ex Codicibus MSS. hausta, quae citabimus inferius. Sic viator utrinque et error eorum qui imanes libros adseribunt S. Thomae, uti est Jo. Petrus Nezarinus, et eorum injuriosus censura qui totum opus Auctoris ab Aquinate diverso tribuunt, uti Jo. Ambrosius Barbavara et in primis Casimirus Oudinus, qui docuit (De Scrip. Eccl. T. 3) opus de Regimine Principum ad Aegidium Romanum seu de Columna pertinere. Qua in re vir sane eruditus fuit egregie falsus, cum apud omnes constet Aegidium exarasse utique librum de Regimine Principum, sed ab hoc Aquinatis tractatu plane diversum. Exstant quippe variae editiones libri Aegidii, qui incipit "Clamat Politicorum sententia omnes principatus non esse aequaliter ditantur."

Decendum ergo cum probatissimis operum S. Thomae Nomenclatoribus lucubrationem ad Regem Cypri ad Aquinatem pertinere, eandemque ab ipso non fuisse absolutam; quemadmodum disertis verbis testatur Joannes de Columna. Hujus tractatus ubi testis est eruditus Richardus plura habebantur exemplaria MSS. quae huc controversiae non mediocre afferunt lucem. In codice MSS. Florentino Mediceo haec habentur "Liber de Rege et Regno inceptus a Ven. Doctoris S. Thoma de Aquino Ordinis Praedicatorum, postea completus a Fr. Ptolomaeo de Lucha ejusdem Ordinis, qui postea fuit episcopus Torcolanus"

In exemplari MSS. quod italico versum pertinuit ad Alexandrum VII. P. M. post verba "Opportunum est igitur in conversatione humana modicum delectationis pro condimento habere, ut animus hominis recreetur," quae verba inveniuntur Lib. 2, Cap. 4; leguntur in margine "Qui finitice secundo il Doto Tommaso;" et in fine libri quarti monito haec addita fuerat "Qui compie il quarto libro del Re e del Regno cominciato dal Venerabile Dottor S. Tommaso d'Aquino," postea compiuto da Fr. Tolomeo da Lucca del medesimo Ordine che fu Vescovo di Torcello. — Haec exponuntur accurate a Paulo Frigerio in vita S. Thomae italico conscripta Lib. 4, Cap. 10, ubi narrat se recepisse ab Alexandro VII. S. P. vetus exemplar MSS. Tractatus "de Regimine Principum," ubi adnotationes maneat reperiebantur. Accedit Codex MSS. Barber. XI. 142 pertinens ad saeculum decimum quartum, qui Operi hunc praepouit titulum "Tractatus de Rege et Regno S. Thomae de Aquino," Opus absolvit Capite sexto libri secundi.

Verum caput est, et singularis maxime pretii in hac dirimenda controversia vetustissimus Codex MSS. Vatic. latin., in quo notatur etiam nomen Regis, pro quo conscripserit fuit tractatus. Codex pertinet ad finem saeculi decimi tertii, et hujus S. Thomae operis sic manent "Incipit Liber Fratris Thomae de Henricum Regem Cypri." Notata dignissimum est, opus perducit ad ea usque verba "Optimum est igitur in conversatione humana modicum delectationis quasi pro condimento habere, ut animus hominum recreetur," quae reperitur Lib. 2, Cap. 4, et post ea nihil ulterius addi. —

Quam ad rem, ut brevi in conspectu ponantur, quae a nobis disputata sunt, affirmandum merito putamus 1° tractatum "de Regimine Principum," qui sub nomine S. Thomae circumferatur, esse in duo Opuscula tribuendum, quorum quodlibet duobus conflatur libris. 2° Angelicum Doctorem esse Auctorem primi Opusculi, quod non absolvit, sed usque ad Cap. 4. secundi libri dumtaxat perduxit 3° Ptolomaeum Lucensem S. Doctoris discipulum illud absolvisse ex ipsis forsitan scriptis a Magistro suo relictis. 4° Duos posteriores libros, nimirum tertium et quartum

opus plano diversum conficere, quod incerti est Auctoris, cum Ptolomaeo Lucensi non tribui posse videtur: plura enim in ipsis asseruntur, quae adversa fronte pugnant cum istis, quae Ptolomaeus in sua Historia Ecclesiastica tradidit.

ARGUMENTUM OPERIS

Cogitanti mihi quid offerrem regiae celsitudini dignum, meaeque professioni congruum et officio, id occurrit potissimum offerendum, ut regi librum de regno scriberem: in quo et regni originem, et ea quae ad regis officium pertinent, secundum Scripturae divinae auctoritatem, philosophorum dogmata, et exempla laudatorum principum diligenter depromerem, juxta ingenii proprii facultatem: principium, progressum, consummationem operis ex illius expectans auxilio, qui est rex regum et Dominus dominantium, per quem reges regnant, Deus, magnus Dominus, et rex magnus super omnes deos.

LIBER PRIMUS

CAPUT I.

*Quod necesse est homines simul viventes
ab aliquo diligenter regi.*

Principium autem intentionis nostrae hinc sumere oportet ut quid nomine regis intelligendum sit, exponatur. In omnibus autem quae ad finem aliquem ordinantur, in quibus contingit sic et aliter procedere, opus est aliquo dirigente, per quod directe debitum perveniat ad finem. Non enim navis, quam secundum diversorum ventorum impulsus in diversa moveri contingit, ad destinatum finem perveniret, nisi per gubernatoris industriam dirigeretur ad portum. Hominis autem est aliquis finis, ad quem tota vita ejus et actio ordinatur, cum sit agens per intellectum, cuius est manifeste propter finem operari. Contingit autem diversimode homines ad finem intentum procedere, quod ipsa diversitas humanorum studiorum et actionum declarat. Indiget igitur homo aliquo dirigente ad finem. Est autem unicuique hominum naturaliter insitum rationis lumen, quo in suis actibus dirigatur ad finem. Et si quidem homini conveniret singulariter vivere, sicut multis animalium, nullo alio dirigente indigeret ad finem, sed ipse sibi unusquisque esset rex sub Deo summo rege, inquantum per lumen rationis divinitus datum sibi, in suis actibus se ipsum dirigeret. Naturale autem est homini

ut sit animal sociale et politicum, in multitudine vivens, magis etiam quam omnia alia animalia: quod quidem naturalis necessitas declarat. Aliis enim animalibus natura praeparavit cibum, tegumenta pilorum, defensionem; ut dentes, cornua, ungues, vel saltem velocitatem ad fugam. Homo autem institutus est nullo horum sibi a natura praeparato, sed loco omnium data est ratio, per quam sibi haec omnia officio manuum posset praeparare. Ad quae praeparanda unus homo non sufficit: nam unus homo per se sufficienter vitam transigere non posset. Est igitur homini naturale, quod in societate multorum vivat. Amplius, aliis animalibus insita est naturalis industria ad omnia ea, quae sunt eis utilia vel nociva; sicut ovis naturaliter aestinat lupum inimicum. Quaedam etiam animalia ex naturali industria cognoscunt aliquas herbas medicinales, et alia eorum vitae necessaria. Homo autem horum, quae sunt suae vitae necessaria, naturalem cognitionem habet solum in communi, quasi eo per rationem valente ex universalibus principiis ad cognitionem singulorum, quae necessaria sunt humanae vitae pervenire. Non est autem possibile, quod unus homo ad omnia huiusmodi per suam rationem pertingat. Est igitur necessarium homini, quod in multitudine vivat, ut unus ab alio adjuvetur, et diversi diversis inventiendis per rationem occuparentur, unus in medicina, alius in hoc, alius in alio. Hoc etiam evidentissime declaratur per hoc, quod est proprium hominis locutione uti, per quam unus homo aliis suum conceptum totaliter potest exprimere. Alia quidem animalia exprimunt mutuo passiones suas in communi, ut canis in latratu iram, et alia animalia passiones suas diversis modis. Magis igitur homo est communicativus alteri quam quodcumque aliud animal quod gregale videtur, ut grus, formica et apis. Hoc ergo considerans Salomon in Ecclesiaste 4, 9, ait: "Melius est esse duos quam unum: habent enim emolumentum mutuae societatis." Si ergo naturale est homini quod in societate multorum vivat, necesse est in hominibus esse per quod multitudo regatur. Multis enim existentibus hominibus, et unoquoque id quod est sibi congruum, providente, multitudo in diversa dispergeretur, nisi etiam esset aliquis de eo quod ad bonum multitudinis pertinet, curam habens; sicut et corpus hominis et cujuslibet animalis deflueret, nisi esset aliqua vis regitiva communis in corpore, quae ad bonum commune omnium membrorum intenderet. Quod considerans Salomon dicit (Prov. 11, 14): "Ubi non est gubernator, dissipabitur populus." Hoc autem rationaliter accidit; non enim idem est quod proprium et quod commune: secundum propria quidem differunt, secundum autem commune ununtur. Diversorum autem diversae sunt causae. Oportet igitur, praeter id quod movet ad proprium bonum uniuscujusque, esse aliquid

quod movet ad bonum commune multorum: propter quod et in omnibus, quae in unum ordinantur, aliquid invenitur alterius regitivum. In universitate enim corporum per primum corpus, scilicet caeleste, alia corpora ordine quodam divinae providentiae reguntur, omniaque corpora per creaturam rationalem. In uno etiam homine anima regit corpus, atque inter animae partes irascibilis et concupiscibilis ratione reguntur. Itemque inter membra corporis unum est principale quod omnia movet, aut cor aut caput. Oportet igitur esse omni multitudine aliquid regitivum.

Contingit autem in quibusdam, quae ordinantur ad finem, et recte et non recte procedere. Quare et in regimine multitudinis et rectum et non rectum invenitur. Recte autem dirigitur unumquodque, quando ad finem convenientem deducitur; non recte autem, quando ad finem non convenientem. Alius autem est finis convenientis multitudini liberorum, et servorum. Nam liber est qui sui causa est; servus autem est qui id quod est, alterius est. Si igitur liberorum multitudo a regente ad bonum commune multitudinis ordinatur, erit regimen rectum et justum, quale convenit liberis. Si vero non ad bonum commune multitudinis, sed ad bonum privatum regentis regimen ordinatur; erit regimen injustum atque perversum: unde et Dominus talibus rectoribus comminatur per Ezechielem (cap. 34, 2) dicens: "Vae pastoribus qui pascabant semetipsos, quasi sua propria commoda quaerentes." Nonne greges a pastoribus pascuntur? Bonum siquidem gregis pastores quaerere debent, et rectores quilibet bonum multitudinis sibi subjectae. Si igitur regimen injustum per unum tantum fiat, qui sua commoda ex regimine quaerat, non autem bonum multitudinis sibi subjectae; talis rector tyrannus vocatur, nomine a fortitudine derivato, quia scilicet per potentiam opprimit, non per justitiam regit; unde et apud antiquos, potentes quique tyranni vocabantur. Si vero injustum regimen non per unum fiat, sed per plures; si quidem per paucos, "Oligarchia" vocatur, idest principatus paucorum: quando scilicet pauci propter divitias opprimunt plebem, sola pluralitate a tyranno differentes. Si vero iniquum regimen exerceatur per multos, "Democratia" nuncupatur, idest potentatus populi, quando scilicet populus plebejorum per potentiam multitudinis opprimit divites. Sic enim et populus totus erit quasi unus tyrannus. Similiter autem et justum regimen distingui oportet. Si enim administretur per aliquam multitudinem, communi nomine "Politia" vocatur, utpote cum multitudo bellatorum in civitate vel provincia dominatur. Si vero administretur per paucos, virtuosos autem, huiusmodi regimen "Aristocratia" vocatur, idest potentatus optimus, vel optimorum,

qui propterea optimates dicuntur. Si vero justum regimen ad unum tantum pertineat, ille proprie rex vocatur: unde Dominus per Ezechielum (cap. 37, 24) dicit: "Servus meus David rex super omnes erit, et pastor unus erit omnium eorum." Ex quo manifeste ostenditur, quod de ratione regis est, quod sit unus qui praesit, et quod sit pastor, commune multitudinis bonum, et non suum commodum quaerens. Cum autem homini competat in multitudine vivere, quia sibi non sufficit ad necessaria vitae, si solitarius maneat: oportet quod tanto sit perfectior multitudinis societas, quanto magis per se sufficiens erit ad necessaria vitae. Habetur siquidem aliqua vitae sufficientia in familia domus unius, quantum scilicet ad naturales actus nutritionis, et prolis generandae, et aliorum hujusmodi: in uno autem dico, quantum ad ea quae ad unum artificium pertinent; in civitate vero, quae est perfecta communitas, quantum ad omnia necessaria vitae: sed adhuc magis in provincia una propter necessitatem compugnationis, et mutui auxilii contra hostes. Unde qui perfectam communitatem regit, idest civitatem vel provinciam, antonomastice rex vocatur; qui autem domum regit, non rex, sed paterfamilias dicitur; habet tamen aliquam similitudinem regis, propter quam aliquando reges, populumque patres vocantur.

Ex dictis igitur patet quod rex est, qui unius multitudinem civitatis vel provinciae, et propter bonum commune regit: unde Salomon in Eccle. 5, 8, dicit: "Universae terrae rex imperat servienti."

CAPUT II.

Quod utilius est multitudinem hominum simul viventium regi per unum, quam per plures.

His autem praemissis requirere oportet, quid provinciae vel civitati magis expedit, utrum a pluribus regi, vel uno. Hoc autem considerari potest ex ipso fine regiminis.

Ad hoc enim cujuslibet regentis ferri debet intentio ut ejus quod regendum suscepit, salutem procuret. Gubernatoris enim est navem contra maris pericula servando, illaesam perducere ad portum salutis. Bonum autem et salus consociatae multitudinis est, ut ejus unitas conservetur, quae dicitur pax; qua remota, socialis vitae perit utilitas, quinimmo multitudo dissentiens sibi ipsi fit onerosa. Hoc igitur est ad quod maximo rector multitudinis intendere debet, ut pacis unitatem procuret. Nec recte consiliatur, an pacem faciat in multitudine sibi subiecta, sicut medicus, an sanet infirmum sibi commissum. Nul-

lus enim consiliari debet de fine quem intendere debet, sed de his quae sunt ad finem. Propterea Apostolus commendata fidelis populi unitate, "Solliciti," inquit, (Ephes. 4, 3) "sitis servare unitatem spiritus in vinculo pacis." Quanto igitur regimen efficacius fuerit ad unitatem pacis servandam, tanto erit utilius. Hoc enim utilius dicitur, quod magis perducit ad finem. Manifestum est autem, quod unitatem magis efficere potest quod est per se unum, quam plures; sicut efficacissima causa est calefactionis quod est per se calidum. Utilius igitur est regimen unius, quam plurium.

Amplius. Manifestum est quod plures multitudinem nullo modo conservant, si omnino dissentirent. Requiritur enim in pluribus quaedam unio ad hoc quod quoquo modo regere possint; quia nec multi navem in unam partem traherent, nisi aliquo modo conjuncti. Uniri igitur dicuntur plura per appropinquationem ad unum. Melius igitur regit unus, quam plures ex eo quod appropinquant ad unum.

Adhuc. Ea quae sunt ad naturam, optime se habent: in singulis enim operatur natura quod optimum est. Omne autem naturale regimen ab uno est. In membrorum enim multitudine unum est quod omnia movet, scilicet cor; et in partibus animae, una vis principaliter praesidet, scilicet ratio. Est etiam apibus unus rex, et in toto universo unus Deus factor omnium et rector. Et hoc rationabiliter. Omnis enim multitudo derivatur ab uno. Quare si ea quae sunt secundum artem, imitantur ea quae sunt secundum naturam; et tanto magis opus artis est melius, quanto magis assequitur similitudinem ejus quod est in natura; necesse est quod in humana multitudine optimum sit quod per unum regatur.

Hoc etiam experimentis apparet. Nam provinciae vel civitates quae non reguntur ab uno, dissensionibus laborant, et absque pace fluctuant, ut videatur adimpleri quod Dominus per Prophetam conqueritur, dicens (Jerem. 12, 19): "Pastores multi demoliti sunt vineam meam." E contrario vero provinciae et civitates quae sub uno rege reguntur, pace gaudent, justitia florent, et affluentia rerum laetantur. Unde Dominus pro magno munere per Prophetas populo suo promittit, quod poneret sibi caput unum, et quod princeps unus erit in medio eorum.

CAPUT III.

Quod sicut dominium unius optimum est, quando est justum; ita oppositum ejus est pessimum: probaturque multis rationibus et argumentis.

Sicut autem regimen regis est optimum, ita regimen tyranni est pessimum. Opponitur autem politicae quidem democratia: utrumque enim, sicut ex dictis apparet, est regimen quod per plures exercetur; aristocratiae vero oligarchia, utrumque enim exercetur per paucos; regnum autem tyrannidi, utrumque enim per unum exercetur. Quod autem regnum sit optimum regimen, ostensum est prius. Si igitur optimum opponitur pessimum, necesse est quod tyrannis sit pessimum.

Adhuc. Virtus unita magis est efficax ad effectum inducendum, quam dispersa vel divisa. Multi enim congregati simul trahunt, quod divisim per partes singulariter a singulis trahi non posset. Sicut igitur utilis est virtutem ad bonum, esse magis unam, ut sit virtuosior ad operandum bonum; ita magis est nocivum, si virtus operans malum sit una, quam divisa. Virtus autem injuste praesidentis operatur ad malum multitudinis, dum commune bonum multitudinis in sui ipsius bonum tantum retorquet. Sicut igitur in regimine justo, quanto regens est magis unum, tanto est utilis regimen, ut regnum melius est quam aristocratia, aristocratia vero quam politia; ita e converso erit et in injusto regimine, ut videlicet quanto regens est magis unum, tanto magis sit nocivum. Magis igitur est nociva tyrannis quam oligarchia, oligarchia autem quam democratia.

Amplius. Per hoc regimen fit injustum quod, spreto bono communi multitudinis, quaeritur bonum privatum regentis. Quanto igitur magis receditur a bono communi, tanto est regimen magis injustum. Plus autem receditur a bono communi in oligarchia, in qua quaeritur bonum paucorum, quam in democratia, in qua quaeritur bonum multorum; et adhuc plus receditur a bono communi in tyrannide, in qua quaeritur bonum tantum unius: omni enim universitati propinquius est multum quam paucum, et paucum quam unum solum. Regimen igitur tyranni est injustissimum. Similiter autem manifestum fit considerantibus divinae providentiae ordinem, quae optime universa disponit. Nam bonum provenit in rebus ex una causa perfecta, quasi omnibus adunatis quae ad bonum juvare possunt; malum autem singillatim ex singularibus defectibus. Non enim est pulchritudo in corpore, nisi omnia membra fuerint

decenter disposita; turpitude autem contingit, quodcumque membrorum indecenter se habeat. Et sic turpitude ex pluribus causis diversimode provenit; pulchritudo autem uno modo ex una causa perfecta: et sic est in omnibus bonis et malis, tamquam hoc Deo providente, ut bonum ex una causa sit fortius, malum autem ex pluribus causis sit debilius. Expedi igitur ut regimen justum sit unius tantum, ad hoc ut sit fortius. Quod si in injustitiam declinat regimen, expedi magis ut sit multorum, ut sit debilius, et se invicem impediatur. Inter injusta igitur regimina tolerabilius est democratia, pessimum vero tyrannis.

Idem etiam maxime apparet, si quis consideret mala quae ex tyrannis proveniunt. Quia cum tyrannus, contempto communi bono, quaerit privatum, consequens est, ut subditos diversimode gravet, secundum quod diversis passionibus subjacet ad bona aliqua affectanda. Qui enim passione cupiditatis detinetur, bona subditorum rapit: unde Salomon (Proverb. 29, 4): "Rex justus erigit terram, vir avarus destruet eam." Si vero iracondiae passioni subjacet, pro nihilo sanguinem fundit: unde per Ezech. (22, 27), dicitur: "Principes ejus in medio ejus quasi lupi rapientes praedam ad effundendum sanguinem." Hoc igitur regimen fugiendum esse, Sapiens monet dicens (Ecl. 9, 18): "Longe esto ab homine potestatem habente occidendi," quia scilicet non pro justitia, sed per potestatem occidit pro libidine voluntatis. Sic igitur nulla erit securitas, sed omnia sunt incerta, cum a jure disceditur; nec firmari quidquam potest quod positum est in alterius voluntate, ne dicam libidine. Nec solum in corporalibus subditos gravat, sed etiam spiritualia eorum bona impedit: quia qui plus praesees appetunt quam prodesse, omnem profectum subditorum impediunt, suspicantes omnem subditorum excellentiam suae iniquae dominationi praejudicium esse. Tyrannis enim magis boni quam mali suspecti sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Conantur igitur praedicti tyranni ne ipsorum subditi virtuosii effecti magnanimitatis concipiant spiritum, et eorum inquam dominationem non ferant, ne inter subditos amicitiae foedus firmetur, et pacis molimento ad invicem gaudeant; ut sic dum unus de altero non confidit, contra eorum dominium aliquid moliri non possint. Propter quod inter ipsos discordias seminant, exortas nutriunt, et ea quae ad foederationem hominum pertinent, ut connubia et convivia, prohibent, et cetera hujusmodi, per quae inter homines solet familiaritas et fiducia generari. Conantur etiam ne potentes aut divites fiant, quia de subditis secundum suae malitiae conscientiam suspicantes, sicut ipsi potentia et divitiis ad nocendum utuntur, ita timent ne potentia subditorum et divitiae eis nocivae reddantur.

Unde et Job (15, 21), de tyranno dicitur: "Sonitus terroris semper in auribus ejus; et cum pax sit, nullo scilicet malum ei intentante, "ille semper insidias suspiciatur.," Ex hoc autem contingit ut dum praesidentes, qui subditos ad virtutes inducere deberent, virtuti subditorum nequiter invident, et eam pro posse impediunt, sub tyrannici pauci virtuosos inveniantur. Nam juxta sententiam Philosophi apud illos invenimur fortes viri apud quos fortissimi quique honorantur, et, ut Tullius dicit, "jacent semper et parum vigent quae apud quosque improbantur.," Naturale etiam est ut homines sub timore nutriti, in servilem degenerent animum, et pusillanimes fiant ad omne virile opus et strenuum: quod experimento patet in provinciis quae diu sub tyrannis fuerunt. Unde Apostolus Colossen. 3, 21, dicit: "Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ne pusillo animo fiant.,"

Haec igitur nocumenta tyrannidis rex Salomon considerans dicit (Prov. 28, 12): "Regnantibus impiis ruinae hominum;," quia scilicet per nequitiam tyrannorum subjecti a virtutum perfectione deficiunt: et iterum dicit (ib. 20, 2): "Cum impii sumpserint principatum, gemet populus quasi sub servitute deductus; et iterum (ibid. 28, 28): "Cum surrexerint impii, abscondentur homines,," ut tyrannorum crudelitatem evadant. Nec est mirum, quia homo absque ratione secundum animae suae libidinem praesidens nihil differt a bestia: unde Salomon Cibid. 28, 15): "Leo rugiens et ursus esuriens, princeps impius super populum pauperem.," Et ideo a tyrannis se abscondunt homines, sicut a crudelibus bestiis; idemque videtur tyranno subijci, et bestiae saevienti subterni.

CAPUT IV.

Quomodo variatum est dominium apud Romanos, et quod interdum apud eos magis aucta est respublica ex dominio plurium.

Quia igitur optimum et pessimum consistunt in monarchia, idest principatu unius; multis quidem propter tyrannorum malitiam redditur regia dignitas odiosa; quidam vero dum regimen regis desiderant, incidunt in saevitiam tyrannorum; rectoresque quamplures tyrannidem exercent sub praetextu regiae dignitatis. Horum quidem exemplum evidenter apparet in Romana republica. Regibus enim a populo Romano expulsis, dum regium, vel potius tyrannicum fastum ferre non possunt, instituerant sibi consules et alios magistratus, per quos regi coeperunt et dirigi, regnum in aristocratiam commutare volen-

tes: et sicut refert Sallustius, incredibile est memorati, quantum, adepta libertate, in brevi Romana civitas creverit. Perunquo namque contingit ut homines sub rege viventes, segnius ad bonum commune nitantur, utpote aestimantes id quod ad commune bonum impendunt, non sibi ipsis conferre, sed alteri, sub cujus potestate vident esse bona communia. Cum vero bonum commune non vident esse in potestate unius, non attendunt ad bonum commune quasi ad id quod est alterius, sed quilibet attendit ad illud quasi suum: unde experimento videtur quod una civitas per annuos rectores administrata, plus potest interdum quam rex aliquis, si haberet tres vel quatuor civitates: parvaeque servitiae exacta a regibus gravior ferunt quam magna onera, si a communitate civium imponantur; quod in promotione Romanae reipublicae servatum fuit. Nam plebs ad militiam scribebatur; et pro militantibus stipendia exolvebant, et cum stipendii exsolvendis non sufficeret commune aerarium, in usus publicos opes venere privatae, adeo ut praeter singulos annulos aureos, singulasque bullas, quae erant dignitatis insignia, nihil sibi auri ipse etiam senatus reliquerit. Sed cum dissenionibus fatigabantur continuis, quae usque ad bella civilia excreverunt; quibus bellis civilibus eis libertas ad quam multum studuerant, de manibus erepta est, sub potestate Imperatorum esse coeperunt, qui se reges a principio appellari noluerunt, quia Romanis fuerat nomen regum odiosum. Horum autem quidam more regio bonum commune fideliter procuraverunt, per quorum studium Romana respublica et aucta et conservata est: plurimi vero eorum in subditos quidem tyranni, ad hostes vero effecti desides et imbecilles, Romanam rempublicam ad nihilum redegerunt. Similis etiam processus fuit in populo Hebraeorum. Primo quidem dum sub iudicibus regabantur, undique diripiebantur ab hostibus. Nam unusquisque quod bonum erat in oculis suis, hoc faciebat. Regibus vero eis divinitus datis ad eorum instantiam, propter regum malitiam, a cultu unius Dei recesserunt, et finaliter ducti sunt in captivitatem. Utrinque igitur pericula imminet: sive dum timetur tyrannus, evitetur regis optimum dominium; sive dum hoc desideratur, potestates regia in malitiam tyrannicam convertatur.

CAPUT V.

Quod in dominio plurium magis saepe contingit dominium tyrannicum, quam ex dominio unius; et ideo regimen unius melius est.

Cum autem inter duo, ex quorum utroque periculum imminet, eligere oportet, illud potissime eligendum est, ex quo sequitur minus malum. Ex monarchia autem si in tyrannidem convertatur, minus malum sequitur quam ex regimine plurium optimatum, quando corrumpitur. Dissensio enim quae plurimum sequitur ex regimine plurium, contrariatur bono pacis, quod est praecipuum in multitudine sociali: quod quidem bonum per tyrannidem non tollitur, sed aliqua particularium hominum bona impenduntur,¹ nisi fuerit excessus tyrannidis, quod in totam communitatem desaevat. Magis igitur praecipuum est unius regimen, quam multorum, quamvis ex utroque sequantur pericula.

Adhuc. Illud magis fugiendum videtur, ex quo pluries sequi possunt magna pericula. Frequentius autem sequuntur maxima pericula multitudinis ex multorum regimine, quam ex regimine unius. Plerumque enim contingit ut ex pluribus aliquis ab intentione communis boni deficiat, quam quod unius tantum. Quicumque autem ex pluribus praesidentibus divertat ab intentione communis boni, dissensionis periculum in subditorum multitudine imminet, quia dissentientibus principibus consequens est ut in multitudine sequatur dissensio. Si vero unus praesit, plerumque quidem ad bonum commune respicit; aut si a bono communi intentionem avertat, non statim sequitur, ut ad subditorum depressionem intendat, quod est excessus tyrannidis et in malitia regiminis maximum gradum tenens, ut supra ostensum est. Magis igitur sunt fugienda pericula quaeveniunt² ex gubernatione multorum quam ex gubernatione unius. Amplius. Non minus contingit in tyrannidem verti regimen multorum, quam unius, sed forte frequentius. Exorta namque dissensione per regimen plurium, contingit saepe unum super alios superare, et sibi soli multitudinis dominium usurpare: quod quidem ex his quae pro tempore fuerunt, manifeste inspicit potest. Nam fere omnium multorum regimen est in tyrannidem terminatum, ut in Romana republica manifeste apparet. Quae cum diu per plures magistratus administrata fuisset; exortis si-

¹ An impediuntur?

² Al. tantum ex gubernatione unius.

multatibus, dissensionibus et bellis civilibus, in crudelissimos tyrannos incidit: et universaliter si quis praeterita facta, et quae nunc fiunt, diligenter consideret, plures inveniet exercuisse tyrannidem in terris quae per multos reguntur, quam in illis quae gubernantur per unum. Si igitur regimen¹ quod est optimum regimen, maxime vitandum videatur propter tyrannidem; tyrannis autem non minus, sed magis contingere solet in regimine plurium quam unius, relinquitur simpliciter magis esse expediens sub rege uno vivere, quam sub regimine plurium.

CAPUT VI.

Conclusio, quod regimen unius simpliciter sit optimum. Ostendit qualiter multitudo se debet habere circa ipsum, quia conferenda est ei occasio ne tyrannizet, et quod etiam in hoc est tolerandus propter majus malum vitandum.

Quia ergo unius regimen praeeligendum est, quod est optimum, et contingit ipsum in tyrannidem converti, quod est pessimum, ut ex dictis patet; laborandum est diligentibus studio ut sic multitudini provideatur de rege, ut non incidant in tyrannum.

Primum autem est necessarium ut talis conditionis homo ab illis ad quos hoc spectat officium, promoveatur in regem, quod non sit probabile in tyrannidem declinare. Unde Samuel Dei providentiam erga institutionem regis commendans, ait I Regum 13, 14: "Quaesivit sibi Dominus virum secundum cor suum." Deinde sic disponenda est regni gubernatio, ut regi iam instituto tyrannidis subtrahatur occasio. Simul etiam sic ejus temperetur potestas, ut in tyrannidem de facili declinare non possit. Quae quidem ut fiant, in sequentibus considerandum erit. Demum vero curandum est, si rex in tyrannidem diverteret, qualiter posset occurrere.

Et quidem si non fuerit excessus tyrannidis, utilis est remissam tyrannidem tolerare ad tempus, quam contra tyrannum agendo¹ multis implicari periculis, quae sunt graviora ipsa tyrannide. Potest enim contingere ut qui contra tyrannum agunt, praevallere non possint, et sic provocatus tyrannus, magis desaevat. Quod si praevallere quis possit adversus tyrannum, ex hoc ipsoveniunt multoties gravissimae dissensiones in

¹ An regium?

populo, sive dum in tyrannum insurgitur, sive dum post dejectionem tyranni erga ordinationem regiminis multitudo separatur in partes. Contingit etiam ut interdum dum alicujus auxilio multitudo expellit tyrannum, ille potestate accepta tyrannidem arripit, et timens pati ab alio quod ipse in alium fecit, graviori servitute subditos opprimat. Sic enim in tyrannide solet contingere ut posterior gravior fiat quam praecedens, dum praecedentia gravamina non deserit, et ipse ex sui cordis malitia nova exogitat: unde Syracusis quondam Dionysii mortem omnibus desiderantibus, anus quaedam, ut incolomis et sibi superstes esset, continue orabat; quod ut tyrannus cognovit, cur hoc faceret interrogavit. Tum illa, Puella, inquit, existens cum gravem tyrannum haberemus, mortem ejus cupiebam, quo interfecto aliquantum durius successit. Ejus quoque dominationem finire magnum existimabam. Tertium te importuniorum habere coepimus rectorem. Itaque si tu fueris absumptus, deterior in locum tuum succedet.

Et si sit intolerabilis excessus tyrannidis, quibusdam visum fuit ut ad fortium virorum virtutem pertineat tyrannum interimere, seque pro liberatione multitudinis exponere periculis mortis: cujus rei exemplum etiam in veteri testamento habetur. Nam Aioth quidam Eglon regem Moab, qui gravi servitute populum Dei premebat, sica infixa in ejus femore interemit, et factus est populi iudex. Sed hoc apostolicae doctrinae non congruit. Docet enim nos Petrus non bonis tantum et modestis, verum etiam dyscolis dominis reverenter subditos esse: (2 Pet.) 2. Haec est enim gratia, si propter conscientiam Dei sustineat quis tristitias patiens injuste. Unde cum multi Romani Imperatores fidem Christi persequerentur tyrannice, magnaque multitudo tam nobilium quam populi esset ad fidem conversa, non resistendo, sed mortem patienter et armati¹ sustinentes pro Christo laudantur, ut in sacra Thebaeorum legione manifeste apparet. Magisque Aioth iudicandus est hostem interemissem, quam populi rectorem, licet tyrannum. Unde et in veteri testamento leguntur occisi fuisse hi qui occiderunt Joas regem Juda, quamvis a cultu Dei recedentem, eorumque filii reservati² secundum legis praescriptum. Esset autem hoc multitudini periculosum, et ejus rectoribus, si privata praesumptione aliqui attentarent praesidentium necem etiam tyrannorum. Plerumque enim hujusmodi periculis magis exponunt se mali quam boni. Malis autem solet esse grave dominium non minus regum quam tyrannorum; quia secundum sententiam Salomonis (Prov. 20, 26): "Dissipat impios rex

¹ Al. quam tyrannum agendo.

² Al. ut animati.

³ Al. filii reservatis.

sapiens.," Magis igitur ex hujus praesumptione immineret periculum multitudini de amissione regis, quam remedium de subtractione tyranni.

Videtur autem magis contra tyrannorum saevitiam non privata praesumptione aliquorum, sed auctoritate publica procedendum. Primo quidem si ad jus auctoritatis alicujus pertineat sibi providere de rege, non injuste ab eadem rex institutus potest destrui, vel refragari ejus potestas, si potestate regia tyrannice abutatur: Nec putanda est talis multitudo infideliter agere tyrannum destituens, etiam si eidem in perpetuo se ante subjecerat: quia hoc ipse meruit, in multitudinis regimine se non fideliter gerens, ut exigit regis officium, quod ei pactum a subditis non reservetur. Sic Romani Tarquinium superbum, quem in regem susceperant, propter ejus et filiorum tyrannidem a regno ejecerunt, substituta minori, scilicet consulari, potestate. Sic etiam Domitianus, qui modestissimis Imperatoribus Vespasiano Patri, et Tito fratri ejus successerat, dum tyrannidem exercet, a Senatu Romano interemptus est, omnibus quae perverse Romanis fecerat, per senatusconsultum justa et salubriter in irritum revocatis. Quo factum est ut beatus Joannes Evangelista dilectus Dei discipulus, qui per ipsum Domitianum in Pathmos insulam fuerat exilio relegatus, ad Ephesum per senatusconsultum remitteretur. Si vero ad jus alicujus superioris pertineat multitudini providere de rege, expectandum est ab eo remedium contra tyranni nequitiam. Sic Archelai, qui in Judaea pro Herode patre suo regnare jam coeperat, paternam malitiam imitantis, Judaeis contra eum querimoniam ad Caesarem Augustum deferentibus, primo quidem potestas diminuitur ablato sibi regio nomine, et medietate regni sui inter duos fratres suos divisa: deinde cum nec sic a tyrannide compesceretur, a Tiberio Caesare relegatus est in exilium apud Lugdunum Galliae civitatem. Quod si omnino contra tyrannum auxilium humanum haberi non potest, recurendum est ad regem omnium Deum, qui est adiutor in opportunitatibus in tribulatione. Ejus enim potentiae subest ut cor tyranni crudele convertat in mansuetudinem secundum Salomonis sententiam Proverb. 12, 1: "Cor regis in manu Dei: quocumque voluerit, inclinabit illud.," Ipse enim regis Asseris crudelitatem, qui Judaeis mortem parabat, in mansuetudinem vertit. Ipse est qui ita Nabuchodonosor crudelem regem convertit, quod factus est divinae potentiae praedicator. "Nunc igitur," inquit, "ego Nabuchodonosor laudo et magnifico et glorifico regem caeli: quia opera ejus vera, et viae ejus iudicia, et gradientes in superbia potest humiliare:," Dan. 4, 34. Tyrannos vero quos reputat conversione indignos, potest auferre de medio, vel ad infimum statum reducere, secundum illud Sa-

pientis Ecl. 10, 17: "Sedem ducum superbiorum destruxit Deus, et sedere fecit mites pro eis." Ipse est qui videns afflictionem populi sui in Aegypto, et audiens eorum clamorem, Pharaonem tyrannum deiecit cum exercitu suo in mare. Ipse est qui memoratum Nabuchodonosor prius superbientem non solum eiecit de regni solio, sed etiam de hominum consortio in similitudinem bestiae commutavit. Nec enim abbreviata manus eius est, ut populum suum a tyrannide liberare non possit. Promittit enim populo suo per Isaiaem requiem se daturum a labore et confusione, ac servitute dura, qua ante servierat: et per Ezech. 34, 10. dicit: "Liberabo meum gregem de ore eorum," scilicet pastorum qui pascent se ipsos. Sed ut hoc beneficium populus a Deo consequi mereatur, debet a peccatis cessare, quia in ultionem peccati divina permissione impii accipiunt principatum, dicente Domino per Oseae 13, 11: "Dabo tibi regem in furore meo;" et in Job 34, 30, dicitur, quod "regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi." Tollenda est igitur culpa, ut cesset tyrannorum plaga.

CAPUT VII.

Hic quaerit sanctus Doctor, quid praecipue movere debeat regem ad regendum; utrum honor vel gloria: et ponit opiniones circa hoc, quid sit tenendum.

Quoniam autem secundum praedicta, regis est bonum multitudinis quaerere, nimis videtur onerosum regis officium, nisi ei aliquid proprium bonum ex hoc proveniret. Oportet igitur considerare, quale sit boni regis conveniens praemium.

Quibusdam igitur visum est non esse aliud nisi honorem et gloriam. Unde et Tullius de republica definit principem civitatis esse alendum gloria: cuius rationem Aristoteles in libro Ethic. assignare videtur, quia princeps cui non sufficit honor et gloria, consequenter tyrannus efficitur. Inest enim animis omnium ut proprium bonum quaerant. Si ergo contentus non fuerit princeps gloria et honore, quaeret voluptates et divitias: et sic ad rapinas et subditorum injurias converteretur.

Sed si hanc sententiam receperimus, plurima sequuntur inconvenientia. Primo namque hoc regibus dispendiosum esset, si tot labores et sollicitudines paterentur pro mercede tam fragili. Nihil enim videtur in rebus humanis fragilius gloria, et honore favoribus hominum, cum dependeat ex opinionibus hominum, quibus nihil mutabilis in vita hominum: et inde est

quod Isaia Propheta cap. 20 huiusmodi gloriam nominat florem feni. Deinde humanae gloriae cupido animi magnitudinem aufert. Qui enim favorem hominum quaerit, necesse est ut in omni eo quod dicit aut facit, eorum voluntati deserviat; et sic dum placere hominibus studet, fit servus singulorum. Propter quod et idem Tullius, in libro de Officiis, "cavendam," dicit "esse gloriae cupidinem: eripit enim animi libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio." Nihil autem principem, qui ad bona peragenda instituitur, magis decet quam animi magnitudo. Est igitur incompetens regis officio humanae gloriae praemium. Simul etiam est multitudini nocivum, si tale praemium statuatur principibus. Pertinet enim ad boni viri officium ut contemnat gloriam, sicut alia temporalia bona. Virtuosi enim et fortis animi est pro justitia continere gloriam, sicut et vitam: unde fit quiddam mirabile; ut, quia virtuosos actus sequitur gloria, ipsa gloria virtuosos contemnatur, et ex contemptu gloriae homo gloriosus reddatur, secundum sententiam Fabii dicentis: "Gloriam qui spreverit, veram habebit;" et de Catone dixit Sallustius: "Quo minus petebat gloriam, tanto magis assequebatur illam;" ipsique Christi discipuli se sicut Dei ministros exhibebant per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam. Non est igitur boni viri conveniens praemium gloria, quam contemnat boni. Si igitur hoc solum bonum statuatur praemium principibus, sequetur bonos viros non assumere principatum, aut si assumpserint, impraemiatos esse. Amplius ex cupidine gloriae periculosa mala proveniunt. Multi enim dum immoderate gloriam in rebus bellicis quaerunt, se ac suos perdidit exercitus, libertate patriae sub hostili potestate reducta: unde Torquatus Romanus princeps in exemplum huius vitandi discriminis, filium qui contra imperium suum provocatus ab hoste juvenili ardore pugnavit, licet vicisset, occidit; ne plus mali esset in praesumptionis exemplo quam utilitatis in gloria hostis occisi. Habet etiam cupido gloriae aliud sibi familiare vitium, simulationem videlicet. Quia enim difficile est, paucisque contingit veras virtutes assequi, quibus solis honor debetur; multi gloriam cupientes, virtutum simulators fiunt. Propter quod, sicut dicit Sallustius, "ambitio multos mortales falsos: fieri coegit: aliud clausum in pectore, aliud promptum habere in lingua, magisque vultum quam ingenium habere." Sed et Salvator noster eos qui bona opera faciunt, ut ab hominibus videantur, hypocritas, idest simulatores, vocat. Sicut igitur periculosum est multi-

¹ *Al. in exemplo.*

² *Al. falso.*

³ *Al. ut raptor.*

tudini, si princeps voluptates et divitias quaerat pro praemio, ne raptor et contumeliosus fiat; ita periculosum est cum detinetur gloriae praemio, ne praesumptuosus et simulator existat.

Sed quantum ex dictionum sapientum intentione apparet, non ea ratione honorem, et gloriam pro praemio principi deereverunt tamquam ad hoc principaliter ferri debeat boni regis intentio; sed quia tolerabilis est si gloriam quaerat, quam si pecuniam cupiat, vel voluptatem sequatur. Hoc enim vitium virtuti propinquius est: cum gloria, quam homines cupiunt, ut ait Augustinus, nihil aliud sit quam iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Cupido enim gloriae aliquid habet virtutis vestigium, dum saltem bonorum approbationem quaerit, et eis displicere recusat. Paucis igitur ad veram virtutem pervenientibus tolerabilis videtur, si praefatur ad regimen qui vel iudicium hominum metuens, a malis manifestis retrahitur. Qui enim gloriam cupit, aut vera via per virtutis opera nititur ut ab hominibus approbetur, vel saltem dolis ad hoc contendit, atque fallacis. At qui dominari desiderat, si cupiditate gloriae carens non timeat bene iudicantibus displicere, per apertissima scelera quaerit plerumque obtinere quod diligit: unde bestias superat sive crudelitatis sive luxuriae vitiiis, sicut in Nerone Caesare patet: cujus, ut Augustinus dicit, tanta luxuria fuit ut nihil putaretur ab eo virile metuendum: tanta crudelitas, ut nihil molle habere putaretur. Hoc autem satis exprimitur per id quod Aristoteles de magnanimo in Ethicis dicit, quod non quaerit honorem et gloriam quasi aliquid magnum, quod sit virtutis sufficiens praemium, sed nihil ultra hoc ab hominibus exigit. Hoc enim inter omnia terrena videtur esse praecipuum, ut homini ab hominibus testimonium de virtute reddatur.

CAPUT VIII.

Hic declarat sanctus Doctor, qualis est verus finis regis, qui movere ipsum debet ad bene regendum.

Quoniam ergo mundanus honor et hominum gloria regiae sollicitudinis non est sufficiens praemium, inquirendum restat quale sit eidem sufficiens. Est autem conveniens, ut rex praemium expectet a Deo. Minister enim pro suo ministerio praemium expectat a domino. Rex autem populum gubernando minister Dei est, dicente Apostolo Rom. 13, 1, et 4, quod omnis potestas a Domino Deo est, et quod "est Dei minister, vindex in iram ei qui male agit;" et in lib. Sap. reges, Dei esse ministri describuntur. Debent igitur reges pro

suo regimine praemium expectare a Deo. Remunerat autem Deus pro suo ministerio reges interdum temporalibus bonis; sed talia praemia sunt bonis malisque communia: unde Dominus. Ezech. 27, 18: "Nabuchodonosor rex Babylonis servira fecit exercitum suum servitute magna adversus Tyrum: et merces non est reddita ei, nec exercitui ejus de Tyro, pro servitute qua servivit mihi adversus eam," ea scilicet servitute qua potestas, secundum Apostolum, "Dei minister est, vindex in iram ei qui male agit;" et postea de praemio subdidit: "Propterea haec dicit Dominus Deus: Ecce ego dabo Nabuchodonosor regem Babylonis in terra Aegypti, et diripiet spolia ejus, et erit merces exercitui ejus." Si ergo reges iniquos contra Dei hostes pugnantes, licet non intentione serviendi Deo, sed sua odia et cupiditates exequendi, tanta mercede Dominus remunerat, ut de hostibus victoriam tribuat, regna subiciat, et spolia diripienda proponat; quid faciet bonis regibus, qui pia intentione Dei populum regunt, et hostes impugnant? Non quidem terrenam, sed aeternam mercedem eis promittit, nec in alio quam in se ipso, dicente Petro pastoribus populi Dei 1 Pet. 5, 3: "Pascite qui in vobis est gregem Domini... et cum venerit Princeps pastorum, id est rex regum Christus, "percipietis immarcescibilem gloriae coronam;" de qua dicit Isa 38, 5: "Erit Dominus sertum exultationis et diadema gloriae populo suo." Hoc autem ratione manifestatur. Est enim mentibus omnium ratione utentium inditum, virtutis praemium beatitudinem esse. Virtus enim uniuscujusque rei describitur quae "bonum facit habentem, et opus ejus bonum reddit." Ad hoc autem quisque bene operando nititur pervenire, quod est maxime desiderio inditum. Hoc autem est esse felicem, quod nullus potest non velle. Hoc igitur praemium virtutis convenienter expectatur, quod hominem beatum facit. Si autem bene operari virtutis est opus; regis autem opus est bene regere subditos; hoc etiam erit praemium regis, quod eum faciat esse beatum. Quid autem hoc sit, hinc considerandum est. Beatitudinem quidem dicimus ultimum desideriorum finem. Neque enim desiderii motus usque in infinitum procedit; esset enim inane naturale desiderium, cum infinita pertransiri non possint. Cum autem desiderium intellectualis naturae sit universalis boni; hoc solum bonum vere beatum facere poterit, quo adepto nullum bonum restat quod amplius desiderari possit: unde et beatitudo dicitur bonum perfectum, quasi omnia desiderabilia in se comprehendens. Tale autem non est aliquid bonum terrenum: nam qui divitias habent, amplius habere desiderant; et simile patet in ceteris. Et si ampliora non quaerunt, desiderant tamen ut ea permaneant, vel alia in locum eorum succedant: nihil enim permanent

invenitur in rebus terrenis. Nihil igitur terrenum est, quod quietare desiderium possit. Neque igitur terrenum aliquid beatum facere potest, ut possit esse regis conveniens praemium.

Adhuc. Cujuslibet rei finalis perfectio et bonum completum ab aliquo superiore dependet: quia et ipsa corporalia meliora redduntur ex adjunctione meliorum; pejora vero, si deterioribus miscentur: si enim argento miscetur aurum, argentum fit melius, quod ex plumbi admixtione impurum efficitur. Constat autem terrena omnia esse infra mentem humanam; beatitudo autem est hominis finalis perfectio, et bonum, completum, ad quod omnes pervenire desiderant. Nihil igitur terrenum est, quod hominem possit beatum facere. Nec igitur terrenum aliquid est praemium regis sufficiens. "Non enim," ut Augustinus dicit (de civit. Dei lib. 5, cap. 26): "christianos principes¹ ideo felices dicimus, quia diutius imperarunt, vel imperatores filios morte placida reliquerunt, vel hostes republicae domuerunt,² vel cives adversum se insurgentes et cavere et opprimere potuerunt.... Sed felices eos dicimus, si juste imperant.... si malunt cupiditatibus potius, quam gentibus quibuslibet imperare; si omnia faciunt non propter ardorem inanis gloriae, sed propter caritatem felicitatis aeternae.... Tales Imperatores christiano felices dicimus interim spe, postea re ipsa futuros, cum id quod expectamus advenerit." Sed nec aliquid aliud creatum est, quod beatum hominem faciat, et possit regi decerni pro praemio. Tendit enim uniuscujusque rei desiderium in suum principium, a quo esse³ suum causatur. Causa vero mentis humanae non est aliud quam Deus, qui eam ad suam imaginem facit. Solutus igitur Deus est qui hominis desiderium quietare potest, et facere hominem beatum, et esse regi conveniens praemium.

Amplius. Mens humana universalis boni cognoscitiva est per intellectum, et desiderativa per voluntatem. Bonum autem universale non invenitur, nisi in Deo. Nihil ergo est quod possit hominem beatum facere, ejus implendo desiderium, nisi Deus, de quo dicitur in Ps. 102, 5: "Qui replet in bonis desiderium tuum." In hoc ergo rex suum praemium statuere debet. Hoc igitur considerans David rex dicebat Ps. 74, 24: "Quid mihi est in coelo, et a te quid volui super terram? Cui quaestioni postea respondens, subjungit: "Mihi autem adhaerere Deo bonum est, et ponere in Domino Deo spem meam." Ipse enim est qui dat salutem regibus, non solum temporalem, qua communitur salvi homines et jumenta, sed

¹ Verbo ideo felices dicimus supplēvimus ex Augustino.

² Al. diminuerunt.

³ Al. suum principium causatur.

etiam eam de qua per Isa. 51, 6, dicit: "Salus autem mea in sempiternum erit:," qua homines salvat, eos ad aequalitatem Angelorum perducingens.

Sic igitur verificari potest, quod regis praemium est honor et gloria. Quis enim mundanus et caducus honor huic honori similis esse potest, ut homo sit civis et domesticus Dei, et inter Dei filios computatus, et haereditatem regni caelestis assequatur cum Christo? Hic est honor quem concupiscens et admirans rex David dicebat, Psal. 138, 17: "Nimis honorati sunt amici tui, Deus." Quae insuper humanae laudis gloria huic comparari potest, quam non fallax blandientium lingua, non decepta hominum opinio profert, sed ex interiori conscientiae testimonio producit, et Dei testimonio confirmatur, qui suis confessoribus repromittit quod confiteatur eos in gloria Patris coram Angelis Dei? Qui autem hanc gloriam quaerunt, eam inveniunt, et quam non quaerunt gloriam hominum, consequuntur, exemplo Salomonis, qui non solum sapientiam, quam quaesivit, accepit a Domino, sed factus est super reges alios gloriosus.

CAPUT IX.

Hic declarat sanctus Doctor, quod praemium regum et principum tenet supremum gradum in beatitudine caelesti: et hoc multis rationibus ostenditur, et exemplis.

Considerandum autem restat ulterius, quod et eminentem obtinebunt caelestis beatitudinis gradum, qui officium regum digne et laudabiliter exequantur. Si enim beatitudo virtutis est praemium; consequens est ut majori virtuti major gradus beatitudinis debeatur. Est autem praecipua virtus qua homo aliquis non solum se ipsum, sed etiam alios dirigere potest: et tanto magis, quanto plurimum est cognitiva: quia et secundum virtutem corporalem tanto aliquis virtuosior reputatur, quanto plures vincere potest, aut pondera plura levare. Sic igitur major virtus requiritur ad regendum domesticam familiam quam ad regendum se ipsum, multoque major ad regimen civitatis et regni. Est igitur excellentis virtutis bene regium officium exercere. Debetur igitur ei excellens in beatitudine praemium.

Adhuc. In omnibus artibus et potentis laudabiliores sunt qui alios bene regunt, quam qui secundum alienam directionem bene se habent. In speculativo enim majus est veritatem aliis docendo tradere, quam quod ab aliis docetur, capere posse; in artificibus etiam majus aestimatur, majorique conducitur pre-

tio architector qui aedificium disponit, quam artifex qui secundum ejus dispositionem manualiter operatur: et in rebus bellicis majorem gloriam de victoria consequitur prudentia dnois quam militis fortitudo. Sic autem se habet rector multitudinis in his quae a singulis secundum virtutem sunt agenda, sicut doctor in disciplinis, et architector in aedificiis, et dux in bellis. Est igitur rex majori pretio¹ dignus, si bene subjectos gubernaverit, quam aliquis subditorum, si sub rege bene se habuerit.

Amplius. Si virtutis est, ut per eam opus hominis bonum reddatur, majoris virtutis esse videtur, quod majus bonum per eam aliquis operetur. Majus autem et divinius est bonum multitudinis quam bonum unius: unde interdum malum unius sustinetur, si in bonum multitudinis cedat; sicut occiditur latro, ut pax multitudini detur: et ipse Deus mala esse in mundo non sineret, nisi ex eis bona eliceret ad utilitatem et pulchritudinem universi. Pertinet autem ad regis officium, ut bonum multitudinis studiosè procuret. Maius igitur praemium debetur regi pro bono regimine, quam subdito pro bona actione.

Hoc autem manifestius fiet, si quis magis in speciali consideret. Laudatur enim ab hominibus quaevis privata persona, et ei a Deo computatur in praemium, si egenti subveniat, si discordes pacificet, si oppressum a potentiore eripiat, denique si alicui qualitercumque opem vel consilium conferat ad salutem. Quanto igitur magis laudandus est ab hominibus et praemiandus a Deo, qui totam provinciam facit pace gaudere, violentias cohibet, justitiam servat, et disponit quid sit agendum ab hominibus suis legibus et praeceptis? Hinc etiam magnitudo regiae virtutis apparet quod praecipue Dei similitudinem gerit, dum agit in regno, quod Deus in mundo: unde in Exod. 22, iudices multitudinis, dii vocantur. Tanto autem est aliquid Deo acceptius, quanto magis ad ejus imitationem accedit: unde et Apostolus monet Ephes. 5, 1: "Estote imitatores Dei, sicut filii carissimi." Sed si secundum sapientis sententiam, omne animal diligit simile sibi, secundum quod causae aliquoties similitudinem habent causati; consequens igitur est bonos reges Deo esse acceptissimos et ab eo maxime praemiandos. Simul etiam, ut Gregorii verbis utar, "quid est tempestas maris nisi tempestas mentis? Quietio autem mare recte navein etiam imperitus dirigit; turbato autem mare tempestatis fluctibus etiam peritus nauta confunditur: unde et plerumque in occupatione regiminis ipse quoque boni operis usus perditur, qui in tranquillitate tenebatur." Valde enim

difficile est, si, ut Augustinus dicit, inter linguas sublimantium et honorantium, et obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur, sed se homines esse meminerint. Et in Eccli. 31, 8, dicitur: "Beatus vir... qui post aurum non abiit; nec speravit in pecuniae thesauris: qui potuit impune transgredi, et non est transgressus; et facere mala, et non fecit." Ex quo quasi in virtutis opere probatus invenitur fidelis. Unde secundum Biantis proverbium principatus virum ostendit. Multi enim ad principatus culmen pervenientes, a virtute deficient, qui dum in statu essent infimo, virtuosì videbantur. Ipsa igitur difficultas quae principibus imminet ad bene agendum, eos facit majori praemio dignos; et si aliquando per infirmitatem peccaverint, apud homines excusabiliores redduntur, et facilius a Deo veniam promerentur; si tamen, ut Augustinus ait, pro suis peccatis humilitatis et miserationis et orationis sacrificium Deo suo vero immolari non negligunt. In cuius rei exemplum de Achab rege Israel, qui multum peccaverat, Dominus ad Eliam dixit (3 Reg. 21, 29): "Quia humiliatus est mei causa, non inducam hoc malum in diebus suis."

Non solum autem ratione ostenditur quod regibus excellens praemium debeat, sed etiam auctoritate divina firmatur. Dicitur enim in Zach. 12, quod in illa beatitudinis die qua erit Dominus protector habitantibus in Jerusalem, idest in visione pacis aeternae, aliorum domus erunt sicut domus David, quia scilicet omnes reges orunt, et regnabunt cum Christo, sicut membra cum capite. Sed domus David erit sicut domus Dei: quia sicut regendo fideliter Dei officium gessit in populo, ita in praemio Deo propinquus erit, et inhaerebit. Hoc etiam fuit apud gentiles aliquid somnium, dum civitatum rectores atque servatores in deos transformari putabant.

CAPUT X.

Quod rex et princeps studere debet ad bonum regimen propter bonum sui ipsius, et utile quod inde sequitur: cuius contrarium sequitur regimen tyrannicum.

Cum regibus tam grande in caelesti beatitudine praemium proponatur, si bene in regendo se habuerint; diligent cura se ipsos observare debent, ne in tyrannidem convertantur. Nihil enim eis acceptabilius esse debet, quam quod ex honore regio, quo sublimantur in terris, in caelestis regni gloriam transferantur. Errant vero tyranni, qui propter quaedam terrena commoda justitiam deserunt; qui tanto privantur praemio, quod

¹ *Id. Sequitur.*² *An legendam. praemio?*

adipisci poterant iuste regendo. Quam autem stultum sit pro huiusmodi parvis et temporalibus bonis maxima et sempiterna perdere bona, nullus nisi stultus aut infidelis ignorat. Addendum est etiam, quod haec temporalia commoda, propter quae tyranni iustitiam deserunt, magis ad lucrum proveniunt regibus, dum iustitiam servant. Primo namque inter mundana omnia nihil est quod amicitiae dignae praefereendum videatur. Ipsa namque est, quae virtuosos in unum conciliat, virtutem conservat atque promovet. Ipsa est qua omnes indigent in quibuscumque negotiis peragendis: quae nec prosperis importune se ingerit, nec desit in adversis. Ipsa est quae maximas delectationes affert intantum, ut quaecumque delectabilia in taedium sine amicis vertantur. Quaelibet autem aspera, facilia et prope nulla facit amor: nec est alicujus tyranni tanta crudelitas ut amicitia non delectetur. Dionysius enim Syracusanorum tyrannus cum duorum amicorum, qui Damon et Pythias dicebantur, alterum occidere vellet, is qui occidendus erat, inducias impetravit ut domum profectus res suas ordinaret; alter vero amicorum sese tyranno obsidem pro ejus reditu dedit. Appropinquante autem promisso die, nec illo redeunte, unusquisque fidejussorem stultitiae arguebat. At ille nihil se metuere de amici constantia praedicabat. Eadem autem hora, qua fuerat occidendus, rediit. Admirans autem amborum animum tyrannus, supplicium propter fidem amicitiae remisit, insuper rogans ut eum tertium reciperent in amicitiae gradu. Hoc autem amicitiae bonum quamvis desiderent tyranni, consequi tamen non possunt. Dum enim commune bonum non quaerunt, sed proprium, fit parva vel nulla communio eorum ad subditos. Omnis autem amicitia super aliqua communione firmatur. Eos enim qui conveniunt vel per naturae originem, vel per morum similitudinem, vel per cujuscumque societatis communionem, videmus amicitia conjungi. Parva igitur, vel potius nulla est amicitia tyranni et subditi; simulque dum subditi per tyrannicam iniustitiam opprimuntur, et se amari non sentiunt sed contemni, nequaquam amant. Nec habent tyranni unde de subditis conquarantur, si ab eis non diliguntur, quia nec ipsi tales se ipsi exhibent ut diligere ab eis debeant. Sed boni reges dum communi profectui studiose intendunt, et eorum studio subditi plura commoda se assequi sentiunt, diliguntur a plurimis, dum subditos se amare demonstrant: quia et hoc est majoris malitiae, quam quod in multitudine cadat, ut odio habeantur amici, et benefactoribus rependatur malum pro bono. Et ex hoc amore provenit ut bonorum regum regnum sit stabile, dum pro ipsis se subditi quibuscumque periculis exponere non recusant. Cujus exemplum in Julio Caesare apparet, de quo Svetonius refert, quod milites suos usque adeo

diligebat, ut audita quorundam caede, capillos et barbam anto non demperit quam vindicasset: quibus rebus devotissimos sibi et strenuissimos milites reddidit; ita quod plerique eorum capti, concessam sibi sub ea conditione vitam, si militare adversus Caesarem vellent, recusarent. Octavianus etiam Augustus qui modestissime imperio usus est, intantum diligebatur a subditis, ut plerique morientes, victimas quae devoverant, immolari mandarent, quia eum superstitem reliquissent. Non est ergo facile ut principis pertubetur dominium, quem tanto consensu populus amat propter quod Salomon dicit Prov. 29, 14: "Rex qui judicat in iustitia pauperes, thronus ejus in aeternum firmabitur." Tyrannorum vero dominium diuturnum esse non potest; cum sit multitudini odiosum. Non potest enim diu conservari, quod votis multorum repugnat. Vix enim a quoquam praesens vita transigitur, quin aliquas adversitates patitur. Adversitatis autem tempore occasio deesse non potest contra tyrannum insurgendi, et ubi adsit occasio, non deerit ex multis vel unus qui occasione non utatur. Insurgentem autem populus votive prosequitur: nec de facili carebit effectu quod eum favore multitudinis attentatur. Vix ergo potest contingere, quod tyranni dominium protendatur in longum.

Hoc etiam manifeste patet, si quis consideret, unde tyranni dominium conservatur. Non enim conservatur amore, cum parva vel nulla sit amicitia subjectae multitudinis ad tyrannum, ut ex praehabitis patet. De subditorum autem fide tyrannus confidendum non est. Non enim invenitur tanta virtus in multis, ut fidelitatis virtute reprimantur, ne indebitae servitutis jugum, si possint, excutiant. Fortassis autem nec fidelitati contrarium reputabitur secundum opinionem multorum, si tyrannicae nequitiae qualitercumque obvietur. Restat ergo ut solo timore tyranni regimen sustentetur: unde et timeri se a subditis tota intentione procurant. Timor autem est debile fundamentum: nam qui timore subduntur, si occurrat occasio qua possint impunitatem sperare, contra praesidentes insurgunt eo ardentius, quo magis contra voluntatem ex solo timore cohibebantur; sicut si aqua per violentiam includatur, cum aditum invenerit, impetuosius fluit. Sed nec ipse timor caret periculo, cum ex nimio timore plerique in desperationem inciderint. Salutis autem desperatio audacter ad quaelibet attentanda praecipitat. Non potest igitur tyranni dominium esse diurnum.

Hoc etiam non minus exemplis quam rationibus apparet. Si quis enim antiquorum gesta et modernorum eventus consideret, vix inveniet dominium tyranni alicujus diuturnum fuisse. Unde et Aristoteles in sua Politica multis tyrannis enumeratis, omnium demonstrat dominium brevi tempore fuisse finitum;

quorum tamen aliqui diutius praefuerunt, quia non multum in tyrannide excedebant, sed quantum ad multa imitabantur regalem modestiam.

Ahuc autem hoc magis fit manifestum ex consideratione divini iudicii. Ut enim in Job 34, 30, dicitur, "Regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi." Nullus autem verus hypocrita dici potest, quam qui regis assumit officium, et exhibet se tyrannum. Nam hypocrita dicitur qui alterius praesentat personam, sicut in spectaculis fieri consuevit. Sic igitur Deus praefici permittit tyrannos ad puniendum subditorum peccata. Talis autem punitio in Scripturis ira Dei consuevit nominari. Unde per Oseae 13, 11, Dominus dicit: "Dabo vobis regem in furore meo." Infelix est autem rex qui populo in furore Dei conceditur. Non enim ejus stabile potest esse dominiam: quia "non obliviscetur misereri Deus, nec continebit in ira sua misericordias suas;" (Psal. 76, 10); quinimo per Joel. 11, 13, dicitur, quod est "patiens, et multae misericordiae, et praestabilis super malitia." Non igitur permittit Deus diu regnare tyrannos, sed post tempestatem per eos inductam populo, per eorum dejectionem tranquillitatem inducit. Unde Eccli. 10, 17, dicitur: "Sedes ducum superborum destruxit Deus, et sedere fecit mites pro eis."

Experimento etiam magis apparet, quod reges per justitiam magis adipiscuntur divitias quam per rapinam tyranni. Quia enim dominium tyrannorum subjectae multitudini displicet, ideo opus habent multos habere satellites, per quos contra subditos tuti reddantur; in quibus necesse est plura expendere, quam a subditis rapiant. Regum autem dominium quod subditis placeat, omnes subditos pro satellitibus ad custodiam habet, in quibus expendere opus non est; sed interdum in necessitatibus plura regibus sponte donant, quam tyranni diripere possint; et sic impletur quod Salomon dicit Prover. 11, 24: "Alii," scilicet reges, "dividunt propria," beneficiando subjectis, "et ditiores fiunt: alii," scilicet tyranni, "rapiunt non sua, et semper in egestate sunt." Similiter autem justo Dei contingit iudicio, ut qui divitias injuste congregant, inutiliter eas dispergant, aut etiam juste auferantur ab eis. Ut enim Salomon dicit Eccli. 5, 9: "Avarus non implebitur pecunia; et qui amat pecunias, fructum non capiet ex eis;" quinimo, ut Prover. 15, 27, dicit, "conturbat domum suam qui sectatur avaritiam." Regibus vero qui justitiam quaerunt, divitiae adduntur a Deo; sicut Salomon, qui dum sapientiam quaesivit ad faciendum iudicium, promissionem de abundantia divitiarum accepit.

De fama vero superfluum videtur dicere. Quis enim dubitet bonos reges non solum in vita, sed magis post mortem quodammodo laudibus hominum vivere, et in desiderio haberi;

malorum vero nomen aut statim deficere, vel si excellentes in malitia fuerint, cum detestatione eorum rememorari? Unde Salomon dicit Proverb. 10, 7: "Memoria justi cum laudibus, nomen autem impiorum putrescet:" quia vel deficit, vel remanet cum foetore.

CAPUT XI.

Quod bona etiam mundana, ut sunt divitiae, potestas, honor, et fama, magis proveniunt regibus quam tyrannis: et de malis quae incurruntyranni etiam in hac vita.

Ex his ergo manifestum est quod stabilitas potestatis, divitiae, honor et fama magis regibus quam tyrannis ad votum proveniunt; propter quae tamen indebit adipiscenda declinat in tyrannidem princeps. Nullus enim a justitia declinat nisi cupiditate alicujus commodi tractus. Privatatur insuper tyrannus excellentissima beatitudine, quae regibus debetur pro praemio; et quod est gravius, maximum tormentum sibi acquirit in poenis. Si enim qui unum hominem spoliat vel in servitatem redigit vel occidit, maximam poenam meretur; quantum quidem ad iudicium hominum mortem, quantum vero ad iudicium Dei damnationem aeternam; quanto magis putandum est tyrannum deteriora mereri supplicia, qui undique ab omnibus rapit, contra omnium libertatem laborat, pro libito voluntatis suae quoscumque interficit? Tales insuper raro poenitent; vento inflati superbiae, merito peccatorum a Deo deserti, et adulationibus hominum delibati, rarius digne satisfacere possunt. Quando enim restitunt omnia quae praeter justitiam debitum abstulerunt? Ad quae tamen restituenda nullus dubitat eos teneri. Quando recompensabunt eis quos oppresserunt, et injuste qualitercumque laeserunt? Adiciunt autem ad eorum impoenitentiam, quod omnia sibi licita aestimant quae impune sine resistentia facere potuerunt: unde non solum emendare non satagunt quae male fecerunt, sed sua consuetudine pro auctoritate utentes, peccandi audaciam transmittunt ad posterum; et sic non solum suorum facinorum apud Deum rei tenentur, sed etiam eorum quibus apud Deum peccandi occasione reliquerunt. Aggravatur etiam eorum peccatum ex dignitate suscepti officii. Sicut enim terrenus rex gravius punit suos ministros, si invenit eos sibi contrarios; ita Deus magis punit eos quos sui regiminis executores et ministros facit, si nequiter agant, Dei iudicium in amaritudinem convertentes. Unde et in libro Sapientiae 6, 5, ad reges iniquos dicitur: "Quoniam

cum essetis ministri regni illius, non recte iudicastis, neque custodistis legem iustitiae,¹ nec secundum voluntatem Dei ambulastis; horrende et cito apparebit vobis: quoniam iudicium durissimum his² qui praesunt fiet. Exigua enim conceditur misericordia; potentes autem poterit tormenta patientur. Et de Nabuchodonosor per Isa. 14, 15, dicitur: "Ad infernum detraheris in profundum laei. Qui te viderint, ad te inclinabunt, teque prospicient, quasi profundius in poenis submersum. Si igitur regibus abundant temporalia bona et proveniunt, et excellens beatitudinis gradus praeparatur a Deo; tyranni autem a temporalibus bonis quae capiunt, plerumque frustrantur, multis insuper periculis subjacentes, et quod est amplius, bonis aeternis privantur, ad poenas gravissimas reservati; vehementer studendum est his qui regendi officium suscipiunt, ut reges se subditis praebent, non tyrannos. De rege autem quid sit, et quod expedit multitudini regem habere; adhuc autem quod praesidi expedit se regem multitudini exhibere subjectae, non tyrannum: tanta a nobis dicta sint.

CAPUT XII.

Procedit ad ostendendum regis officium: ubi secundum viam naturae ostendit regem esse in regno, sicut anima est in corpore, et sicut Deus est in mundo.

Consequens autem ex dictis est considerare quod sit regis officium, et qualem oporteat esse regem. Quia vero ea quae sunt secundum artem, imitantur ea quae sunt secundum naturam, ex quibus accipimus ut secundum rationem operari possimus; optimum videtur regis officium a forma regiminis naturalis assumere. Invenitur autem in rerum natura regimen et universale et particulare. Universale quidem, secundum quod omnia sub Dei regimine continentur; qui sua providentia universa gubernat. Particulare autem regimen maxime quidem divino regimini simile est, quod invenitur in homine: qui ob hoc minor mundus appellatur, quia in eo invenitur forma universalis regiminis. Nam sicut universa creatura corporea et omnes spirituales virtutes sub divino regimine continentur: sic et corporis membra et ceterae vires animae a ratione reguntur; et sic quodammodo se habet ratio in homine, sicut Deus in mundo. Sed quia sicut supra ostendimus, homo est animal naturaliter sociale, in multitudine vivens; similitudo

¹ *Al. iustitiae nostrae.*² *Al. in bis.*

divini regiminis invenitur in homine non solum quantum ad hoc, quod per rationem regitur unus homo, sed etiam quantum ad hoc quod per rationem unius hominis regitur multitudo: quod maxime pertinet ad officium regis, dum, et in quibusdam animalibus quae socialiter vivunt, quaedam similitudo invenitur hujus regiminis, sicut in apibus, in quibus et reges esse dicuntur: non quod in eis per rationem sit regimen, sed per instinctum naturae inditum a summo regente, qui est auctor naturae. Hoc igitur officium rex suscepisse cognoscat, ut sit in regno sicut in corpore anima, et sicut Deus in mundo. Quae si diligenter recogitet; ex altero iustitiae in eo zelus accenditur, dum considerat ad hoc se positum ut loco Dei iudicium regno exerceat; ex altero vero mansuetudinis et clementiae lenitatem acquirit, dum reputat singulos, qui suo subsunt regimini, sicut propria membra.

CAPUT XIII.

Assumit ex hac similitudine modum regiminis, ut sicut Deus unamquamque rem distinguit quodam ordine, et propria operatione et loco, ita rex subditos suos in regno: et eodem modo de anima.

Oportet igitur considerare, quid Deus in mundo faciat: sic enim manifestum erit, quid imminet regi faciendum. Sunt autem universaliter consideranda duo opera Dei in mundo: unum quo mundum instituit; alterum quo mundum institutum gubernat. Haec etiam duo opera anima habet in corpore. Nam primo quidem virtute animae informatur corpus: deinde vero per animam corpus regitur et movetur. Horum autem secundum quidem magis proprio pertinet ad regis officium: unde ad omnes reges pertinet gubernatio, et a gubernationis regimine regis nomen accipitur. Primum autem opus non omnibus regibus convenit: non enim omnes regnum aut civitatem instituant, in quo regnant; sed regno ac civitati jam institutis regiminis curam impendunt. Est autem considerandum, quod nisi praecessisset qui institueret civitatem aut regnum, locum non haberet gubernatio regni. Sub regis enim officio comprehenditur etiam institutio civitatis et regni: nonnulli enim civitates instituerunt, in quibus regnarent, ut Ninus Ninivem, et Romulus Romam. Similiter etiam ad gubernationis officium pertinet ut gubernata conservet, ac eis utatur ad quod sunt constituta. Non igitur gubernationis officium plene cognosci poterit, si institutionis ratio ignoretur. Ratio autem institu-